

Inc., 1953. – 963 p.

18. Rozek Edward. Allied Wartime Diplomacy. A Pattern in Poland. – New York : John Willy & Sons, Inc., 1958 – 481 p.

19. Shotwell James, Laserson Max. Poland and Russia. Second printing. – New York : Kings Crown Press, 1945. – VI, 114 p.

Роман Кутовий
(Луцьк)

Позиція польського підпілля на переговорах з ОУН (Б) весною 1943 р. крізь призму причин «Волинської трагедії»

Цього року виповнюються 70-ті роковини апогею українсько-польського міжнародного збройного конфлікту (УПМЗК) на Волині під час Другої світової війни. Волинська трагедія знову стала предметом підвищеної уваги українського та польського суспільств, актуальною темою у засобах масової інформації [8, 14, 15; 9, 15]. Дослідники отримали нагоду ознайомити широкі кола громадськості з найновішими результатами пошуків документів і матеріалів, вивчення й осмислення історії двох сусідніх народів.

Серед важливих і дискусійних тем УПМЗК надалі залишається питання початку збройної фази міжнародного протистояння на Волині, проникливо та слушно виокремлене професором Я. Грицаком як ключове і пробне в утворенні УПА [2, 13]. Воно було висвітлене нами в окремій статті [5]. Це питання варто також розглянути у ширшому контексті політики ОУН Бандери та польського еміграційного уряду, зокрема у дипломатичних стосунках двох сторін.

У той самий час, як на Волині УПА розгортала антипольський фронт, Головний провід (ГП) почав у березні 1943 р. черговий тур переговорів із Армією крайовою (АК). Контакти українського та польського самостійницьких підпілля знайшли загальне й детальне висвітлення в багатьох публікаціях [1, 127–137; 4, 161–202; 7]. Ми проаналізуємо позицію польської сторони у відповідь на зовнішньополітичні ініціативи ОУН (Б).

Про серйозність намірів бандерівської верхівки свідчить особа делегованого на переговори представника. Ним став Зиновій Матла, псевдо «Дніпровий», член Проводу, пізніше (з 13 квітня і до свого арешту німцями) був обраний до складу новоствореного бюро (тріумвірату) Проводу організації, учасник II і III конференцій [3, 33, 36, 45]. Є дані про зустрічі та розмови 4, 14, 30 березня і 4 квітня.

Передбачення близької національної революції і резигнація зі ставки на Німеччину змушували центральний Провід навесні 1943 р. інтенсифікувати переговори з АК, йти на певні, хоч багато в чому позірні й тактичні, поступки. Дніпровий визнав міжнародну ізоляцію, фактично зовнішньополітичну

слабкість ОУН (Б) і дипломатичну перевагу польської сторони. Найбільший компроміс полягав у декларованій бандерівцями готовності відкласти питання українсько-польських кордонів на майбутнє заради перспективного політичного порозуміння та практичного співробітництва. Про волю ОУН досягти перемир'я свідчить симптоматичне звертання її делегата до зміни психологічного настрою бандерівського активу, не без зусиль встановлена коректність підпільної преси, готовність забезпечити таємність угоди [15, 152–154].

Показово, що наступний раунд переговорів у липні 1943 р. явив жорсткішу позицію ОУН (Б), тривав в умовах переходу бандерівців від негласного перемир'я до, по суті, неоголошеної локальної війни. Дніпровий тоді закинув АК ворожість польських представників у Львові та Варшаві, репресії польської поліції на Волині, дезінформував про поведінку бандерівців у тому краї, твердячи про спокій і безпеку польського населення на контрольованих ОУН просторах, поставив під сумнів розповсюджений серед поляків погляд, що їхні політичні шанси кращі за українські – всупереч сказаному раніше [14, 86, 87, 93].

Ініціативи та пропозиції українських націоналістів підштовхнули польську сторону до конкретизації власних позицій. У курсі подій переговорів був прем'єр-міністр польського еміграційного уряду та Верховний головнокомандувач В. Сікорський. У відправленій 8 березня 1943 р. в Лондон шифрованою радіограмою комендант АК в окупованій країні С. Ровецький доповідав йому: повноважний представник ОУН (Б), «[...] єдиної сьогодні політичної української сили, що має опору в масах [...]», пропонує взаємозобов'язуючі переговори, територіальне розмежування відсуває на майбутнє, зараз прагне досягти антинімецької і протирадянської військової та пропагандистської співпраці [16, 474]. У повідомленні С. Ровецький, говорячи про представника ОУН (Б) на переговорах, можливо, мав на увазі попередника З. Матли – Є. Врецьону.

Наполегливість бандерівців, продемонстрована відповідальність і готовність домовлятися спонукали польську сторону зайнятись українською проблемою серйозно. Куратор контактів із українськими чинниками на місцевому рівні, комендант АК обшару III Львів К. Савицький (Опур), в свою чергу, звертався до С. Ровецького з конечною потребою якомога швидше узгодити досі розбіжні погляди регіону та центру, схвалити скоординовану програму і тактику поведінки. Вніс письмові пропозиції, згідні з настроями кресового суспільства. Львівські військовики очікували поважних розмов, мали на увазі не тільки політичний бік справи, а й прямували до «[...] евентуальної розрядки майбутньої сутички» з українцями [13, 10]. У штабі обшару добре бачили, що збройна сила бандерівців становить для польських реституційних планів і населення значну загрозу [12, 121–123; 15, 17–23]. Про кроки з напрацювання однорідної позиції Опур повідомив також шефа бюро інформації і пропаганди штабу АК Я. Жепецького (Презес) [13, 9].

Польське суспільство Західної України, особливо міське населення, політичні

угруповання, підпілля й екзильний уряд непорушно стояли на платформі відновлення держави у довоєнних кордонах 1939 р. і були налаштовані, незважаючи на вкрай несприятливі обставини, *status quo ante bellum* відчайдушно боронити [11, 12].

Активність ОУН кресов'яни розглядали передусім як загрозу своєму життю і бажаному політичному майбутньому окраїн. Східне бюро (*Biuro Wschodnie*: БВ) при департаменті внутрішніх справ делегатури уряду піддало жорсткій критиці дипломатичну ініціативу бандерівців. Їхній намір говорити від імені всього українського народу чи проголошеної 30 червня 1941 р. у Львові держави вважало безпідставним. Готовність визнати бандерівців партнерами на переговорах у розумінні ендецьких функціонерів БВ автоматично означала неприпустимий крок – певну апробацію багатолітньої антидержавної діяльності націоналістів у II Речі Посполитій. Ключову компромісну тезу ОУН (Б), що питання кордонів слід перенести на повоєнний час, хоч організація ніколи не зречеться Галичини та Волині, сприйняли не як поле для маневру, а як свідчення про «видатний політичний примітивізм» бандерівських провідників [10, 26].

В АК і делегатурі були тверезомислячі люди, практичні погляди яких малювали кращу перспективу двосторонніх стосунків. У опрацюванні на тему українського питання авторства Г. Погоського (начальник відділу розвідки штабу обшару III Валерій) відзначено, що обговорювана проблема потребує нових підходів, бо вже перейшла у міжнародну площину. Між іншим, запропоновано «легалізацію ОУН». Стверджено потребу дослівно щирих розмов із українцями, передусім із ОУН як організованою, твердо керованою і «відповідальною» групою. «Валерій» пропонував: «Як основну засаду, мусимо прийняти рівну платформу до розмов [...], абстрагуючись від усіх чинників, що промовляють за іншу поставу [...]» [15, 30–36].

Однак прерогативу домовлятися з українцями й укласти угоди застеріг за собою «лондонський» табір. Аби нарешті усталити якийсь *modus vivendi*, до Львова двічі обіцяно прислати повноважну комісію з центру. Її приїзд кожного разу в останню мить відкладався. Ситуація вимагала від обох сторін подолати тривалі ідеологічно-політичні стереотипи щодо сусіднього народу з урахуванням докорінно змінених війною обставин будувати конструктивні стосунки. Урядовцям же в Лондоні бракувало нового системного підходу, який перестав би трактувати українців винятково об'єктом політики.

31 березня 1943 р. Рада міністрів остаточно затвердила ухвалені профільними комітетами міністрів після тривалих напружених дискусій тези польської політики в українській справі. Документ не пішов далі урочистої декларації зобов'язань забезпечити українським громадянам у відродженій Польщі повну юридичну і фактичну рівноправність, культурну опіку, свободу віросповідань, провести справедливую сільськогосподарську реформу. Обіцяно територіальне самоврядування, але з місцевим законодавчим правом у неохоплених і делегованих

державою, по суті, другорядних сферах. Такі умови не могли привабити самостійників. Також у тезах не знайшли відгуку останні конкретні пропозиції ОУН (Б), і документ не міг плідно виконати своє функціональне призначення – стати довгоочікуваною базовою інструкцією для АК на переговорах. К. Савицький ознайомився з ним 17 квітня. Вважав накреслений урядом курс шкідливим для державних інтересів і згубним для польського суспільства окраїн, яке позбавляло шансів на перемир'я та неминуче прирікали ще й на громадянську війну. Висловивши категоричну незгоду з програмою, Опур незабаром подав у відставку з поста коменданта обшару Львів. Дальші переговори загальмували і набули взаємно нещирих нот. А урядові тези залишилися паперовими [6, 117–118].

Спостерігаючи за подіями на Східних землях, БВ занотувало у квітні певні процеси в українському націоналістичному русі, зробило висновки, внесло цікаві пропозиції [10, 142].

В Галичині для поляків дамокловим мечем постійно висіло питання загрози українського збройного повстання в момент відступу німців і зміни влади. Його розбурхував живий спогад про затулену боротьбу з українцями за Львів у 1918 р., війну із ЗУНР до 1919 р. За оцінками ситуації в жовтні 1942 р., криза не виглядала неминучою, але можливою, й ОУН явно продовжувала військові приготування. Відтоді ця небезпека в очах усього польського підпілля стала зменшувалася: «[...] тепер навести мусимо думку, отриману від чинників, найкраще в тій справі зорієнтованих, представник яких заявив у квітні 1943 [р.] в спосіб якнайбільш рішучий і з повним почуттям відповідальності, що, беручи до уваги сьогоднішній стан речей, є малі шанси українського повстання в період перелому» [10, 147].

Джерелом таких однозначних висновків, була поведінка бандерівців на переговорах. Цю впевненість не похитнули навіть перші напливаючі тривожні вісті з Волині. Закликаючи не втрачати пильності, Східне бюро рекомендувало проявити стриманість у розмовах, виступало проти видання декларації з поступками на користь українців, які неодмінно витлумачать цей крок як доказ слабкості Польщі. Оскільки «до українців промовляє передусім сила», нині доцільніше через підпільну пресу й особисті зв'язки «злагіднювати» взаємні стосунки, готувати сприятливий ґрунт для більш офіційних контактів і приступати до них, щойно нагромадивши свою перевагу [10, 147].

Отже, зважаючи на передбачувану близьку кульмінацію боротьби, відважившись відкинути орієнтацію на гітлерівську Німеччину й опинившись у зовнішньополітичній самотності, головний Провід ОУН (Б) навесні 1943 р. ініціював переговори з Армією крайовою у Львові. Під тиском обставин бандерівці в розмовах із польською стороною зайняли досить компромісну позицію: запропонували налагодити поточну координацію дій обох військових підпілля, послідовно тамувати міжнаціональне напруження, вирішення спірних, у т. ч. територіальних моментів перенести на майбутнє, укласти рівноправну політичну угоду про створення у повоєнній перспективі федерації держав за участю українського та польського

народів.

Польський екзильний уряд виявився не готовим до політичного рішення в українській справі відносно пропозицій ОУН (Б). Це створювало зовнішньополітичні умови для ескалації збройного конфлікту на Волині. Разом із тим польські підпільні чинники, особливо військові у Львові, сприймали бандерівську організацію, її міць і вплив у своєму суспільстві цілком серйозно, а пропозиції як відповідальні.

Список використаних джерел і літератури

1. В'ятрович В. Спроби українсько-польських переговорів в роки Другої світової війни : позиції сторін / В. В'ятрович // Український визвольний рух. – Зош. 2. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – Львів : Мс, 2003. – С. 127–137.
2. Грицак Я. Тези до дискусії про УПА / Я. Грицак // Критика. – 2004. – Липень – серпень. – Ч. 7–8 (81–82). – С. 13.
3. Державний архів Служби безпеки України (Київ). – Ф. 13. – Сборник документів о [...] ОУН и [...] УПА [...]. – Спр. 372. – Т. 1.
4. Зашкільняк Л. Українське питання в політиці польського еміграційного уряду і підпілля в 1939–1945 роках / Л. Зашкільняк // Волинь і Холмщина 1938–1947 рр. : польсько-українське протистояння та його відлуння : дослідження, документи, спогади. – Львів, 2003. – С. 161–202. – (Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 10).
5. Кутовий Р. С. Casus Обірки : проблема датування початку збройного українсько-польського конфлікту на Волині / Р. С. Кутовий // Український історичний збірник. – 2004. – Вип. 7. – К., 2004. – С. 318–336.
6. Партач Ч. Українська проблема у політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 рр. / Ч. Партач // Україна – Польща : важкі питання. – Т. 4. Матеріали IV міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 8–10 жовтня. 1998 р. – Варшава : TYRSA, 1999. – С. 109–121.
7. Українсько-польське протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни : Матеріали до бібліографічного покажчика / уклад. О. Каліщук. – Львів; Луцьк : Вид-во «Волинська книга», 2007. – 108 с.
8. Чех М. Як Москва відкрила ворота у пекло на Волині / М. Чех // Дзеркало тижня. – 2013. – 6 квітня. – № 13 (110). – С. 14, 15.
9. Яблонський В. Волинь – 1943 : погляд через 70 років / В. Яблонський // Дзеркало тижня. – 2013. – 6 квітня. – № 13 (110). – С. 15.
10. Archiwum Akt Nowych (Варшава, далі – ААН). – Sygn. 202/III/121.
11. ААН. – Sygn. 202/III/122.
12. ААН. – Sygn. 203/XV/38.
13. ААН. – Sygn. 203/XV/35.
14. ААН. – Sygn. 203/XV/42.
15. ААН. – Sygn. 203/XV/45.
16. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T. 2, Czerwiec 1941 – kwiecień 1943 / [kom. red. Tadeusz Pełczyński przewodniczący et al.]; Studium Polski Podziemnej, Londyn ; [przygot. do dr. Jan Tokarski]. – Wrocław [etc.] : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – 554, [1] s., [8] s. tabl. : faks., 1 fot., mapa, err.